

KÉSZMAN JÓZSEF

Flexszel írott történelem

Szolnoki József kollektív memóriagyakorlatai

Az emlékezet ívhajlataiban¹

Furcsa együttállása a dolgoknak (vagy a téridő begyűrődése?), hogy éppen a pannon halmokkal² átellenben, azoktól kicsit nyugatra, Écsen él rövid ismertetőnk tárgya/alanya, a főként talán filmes körökben ismert Szolnoki József képzőművész. Majdnem pontosan három éve éppen az Ernst Múzeumba tervezett egyéni kiállításának³ előkészítésén dolgoztunk, amikor egykori szülővárosát, Devecsert egy tárolóból kiszabadult kb. egymillió köbméter maró zagy öntötte el. Az ajkai vörösizsap-katasztrófaaként elhíresült ipari baleset híre Kölnben érte Szolnokit, aki afféle történelem-generáló médiumként kezdett feltűnni előttem: amerre jár-kelel, él(t) vagy éppen élni fog, ott mindig történik valami, vagy észrevesz valamely, korábban a figyelem vakfoltjára eső apróságot, különös jelentőséggel bíró eseményt, jelenséget.

- 1 Javasolt zene: Robert Miles: *Children*; Faithless: *Insomnia*. – A szöveg olvasása közben ajánlott zene talán kicsit hasonló szerepet tölthet be az olvasó elméjében, mint Proust *madeleine*-je *Az eltűnt idő nyomában* című regényében: más érzetek segítségével felidézheti az egykor volt élethelyzetek, életalakzatok auráját. (Ezen túl nyilvánvalóan meghatározott zenei érdeklődést tükröz, de seba!) Szolnoki véleménye a zenehallgatásról: „ja, csak ambient jöhet, mert ha nem elég tapétikus a zenebútorzat, akkor elvisz...” (Skype-üzenetváltásunkkor ezt hallgatta: Swod – *Sans Peau*.) A zenei témák megosztása nem idegen a magyar irodalmi közelmúltban, a nyolcvanas években megjelent Dr. Hozelka *A hódítás abc-je* című könyvében az akkori magyar underground zenei és képzőművészeti élet szereplőinek beszédéhez társítja a saját maga által írás közben hallgatott vagy a könyvbéli események helyszínén szóló zenei darabokat a szerző.
- 2 A tájékat az alkotó megénekelte több helyen is levetített 20 perces álfikciós dokumentumfilmjében: *Pannon halom*, 1999.
- 3 *Homeopatikus valóság. Össz nemzeteti Rorschach-teszt, avagy privát adalékok Komposrszág irányváltásainak emlékezetéhez*. Ernst Múzeum, Budapest, 2011. szeptember 16. – november 13. (Lásd az azonos című kiállítás-katalógust: Múcsarnok, 2012.)

Szolnoki (mindenki számára egyszerűen csak „Szokó”, a család neve pedig eredetileg: Stark) maga is a történelem által formált, személyes és visszamenőleg újra összerakott, felépített identitás-konstrukciónak tartja magát, ahogyan mindannyiunkat – ebben a régióban, a történelmi idő számegyenesének ezen a felénk vezető szakaszán. Ennek a kétségkívül hibrid identitásnak jó néhány eleme befolyásolhatatlan adottság, más része tudatos döntés és választás eredménye. Ahhoz, hogy megértsük az alkotó és élményterapeuta Szolnoki érdeklődésének optikáját, rövid időutazást kell tennünk a közelmúlt sokak számára ismerős, vagy éppen az ismeretlen izgalmát jelentő személyes dimenzióinak mélyére.

Gyerekkorunk legszebb nyara?⁴

Ha hihetünk a ránk maradt dokumentumoknak, a kis Szolnoki Józsika 1979 meleg júniusának egymást követő napjaiban, egyazon héten tette le a kisdobos esküjét és lett elsőáldozó.⁵ Az ellentétes hitrendszerek ideológiai tartalma, a kettős beszéd semmiféle zavart nem okozott lelkében.⁶ Az egész olyan természetesnek tűnt. Egészen addig nem is tulajdonított mindennek különösebb jelentőséget, amíg harminc évvel később meg nem pillantott egy átragasztott állami címertáblát, amelyen a régi/új kiscímert ábrázoló matricát úgy ragasztották rá a Kádár-címerre, hogy a korona tetején az elferdült kereszt pontosan a vörös csillag közepébe került bele. Mint írja: „Szinte automatikusan kapcsolódott össze bennem a kisdobos-elsőáldozásom privát mitológiája és a rendszerváltás heraldikus ujjlenyomata.” De hát micsoda dolog ez, mintha maradék szappanokat mosnánk össze a fürdőszobai szappantartó vízbetunkolt ázalékdarabkáiból! Azok vagyunk, amivé leszünk?! A történelem pancsol velünk?

A nagy narratívává tágított kirakós összképe évtizedekkel később kezdett csak kirajzolódni előtte. Utólag visszatekintve adott történelmi corok, korszakok közötti átmenet jelenségeként értelmezte ezeket az időket és történéseket. Szolnoki-Szokó tehát folyamatosan dolgozik. Pontosabban: feldolgoz. Miként értsük meg magunkat mint az átmenetek tanúit? Ha úgy tetszik, bizonyos szemszögből minden átmenet(i) – ezért figyelme a történel-

- 4 Javasolt zene: The Stranglers: *Golden Brown*; Kati és a Kerek percc: *Tizenöt nyár*.
- 5 Igazság szerint a fennmaradt okleveleken kívül a kiállítás katalógusában reprodukálásra került egy fekete-fehér fotó is az első osztályos Szolnokiról, a kor sztenderd, tipikus iskolai beállításában: (kék) iskolaköpenyben ül olvasókönyve felett, jobb kezének mutatóujját sorvezetőként a könyv szövege felett tartja. Alighanem most tanul(t) meg olvasni!
- 6 Mondhatnánk: sőt! Ellenben nagyon hasonló élmény köszönt vissza Szolnoki felnőttkorában, amikor esküvőjén – a hirtelen rátörő zokogástól – elcsuklik hangja, és alig tudja kimondani a boldogító igent, majd este a szertartás után munkásmozgalmi dalokat énekelve lazul le a násznép... (És azt így hogy?!)

mi ívű folyamatok görbéinek inflexiós pontjaira irányul, azokra a helyekre és időkre, ahol a jövő a jelen ablakain keresztül átadja magát a múltnak. Ez az átkelés nem múlik el nyomtalanul: számos társadalmi minta és életalakzat, rítus őrzi időkapszulaként magába zárva az átmenet irányváltását. Ezek a momentumok a közösségi *mnemoszüné* emlékezeti helyei és alkalmi, állomásai. Az egyes állomások tehát különböző történelmi korszakokról, korszakhatárokról, a két korszakot összekötő/elválasztó közties állapotokról mesélnek sajátosan egyéni szempontból megragadott történeteket.⁷ Tipikusan mai, ahogyan a későmodern társadalmak jellegzetes kulturális helyzetét értelmező koncepció *hibriditásról* beszél, miközben a *tranzitológia* jellegzetességeit vizsgálja: olyan átfogó elméleti keretet kínál, amely a lehatárolt, rögzített társadalomtörténeti állapotok helyett mozgásban levő kultúrákat, kulturális helyzeteket mutat be, s a kulturális keveredésekre, átalakulásokra helyezi a hangsúlyt.⁸

Szolnoki József sajátos optikával, különös jelenségekre fókuszálva, furcsa összefüggésekre hangolva jár-ke-l, amelyeket az analógiás gondolkodás (az ő szavaival: *homofónia*) rendez összefüggésbe egymással. A történelmi emlékezet privátvonalát, a történelem alulnézetét kínálja – mindezt plasztikusan megjelenítve. Ő Doktor Szöszi és az NCIS nyomozónak keveréke, Indiana Jones utóda.⁹ Ebbéli ténykedésével jelentőségteljes vagy éppen hiperbanális, a kollektív emlékezet perifériájára szorult (gyakorta éppen annak vakfoltjára eső) események, emlékek felkutatásával próbálja azokat ismét helyzetbe hozni. Eltérő eredetű és különböző szintű képeket, *teorémákat* rendel egymás mellé, majd küldi rá *mém*ként a kultúrára. Szolnokinak a személyes identitás és közösségi emlékezet közti elcsúszásokat, súrlódásokat firtató kérdései természetesen világtörténelmi idődimenzióba ágyazódnak. Megszállott gyűjtőszennvedéllyel guberál, matat olyan területeken, ahol a megítéléshez szükséges tudásanyag áttekinthetetlenül nagy vagy kellően távoli, így a vizsgált jelenség máris a mítosz és a tudomány közti elmosódott zónában helyezkedik el. Meg kell szokjuk ezt a beszédmódot, amely végig kísérelő lesz alkotásainak, gondolatainak. Ahogyan ő fogalmaz, nem tesz mást, mint „éber álmából kimozdít egy történetet”. Azt vizsgálja, hogyan működik a kulturális emlékezet, miként hagyományo-

7 Szijártó Zsolt: Az átmenetiség jelentősége – közelítések egy elmosódott fogalomhoz, in *Homeopátiás valóság. Össznmzeti Rorschach-teszt, avagy privát adalékok Kompország irányváltásainak emlékeztetőhöz*, Múcsarnok Kiadó, Budapest, 2012.

8 Clifford, James: *Routes. Travel and Translation in the Late Twentieth Century*, Harvard University Press, 1997.

9 Jó, ez kicsit árnyalatlan megállapítás: tény, hogy egyedülálló archívuma van felülrajzolt-átragasztott magyarországi címerekből, és több hasonló témájú, kutató-feltáró workshopot is vezetett. Ebből kiindulva az Ernst Múzeum-beli kiállítására készült el interaktív címer-automatája, amely érintőképernyős felületén szinte valamennyi újkori címer és heraldikus részlet szabad kombinálását tette lehetővé a látogató-felhasználó számára.

zódnak át a történetek, s mi az, ami végül megmarad belőlük. Azért persze nem áll meg a megőrzésnél és archiválásánál – ahogyan tette azt pl. a krumplibogárról szóló film¹⁰ és a hédervári köztéri szobor megalkotásával –, hanem szerelget kicsit a történeteken („hogyan jobb legyen a légellenállása”). Akkor jó az ekként meghackelt mítosz, ha önműködő: ez a mito-motorikus effekt, amely magát működteti, ha egyszer már pályára állították. A kiindulópont, azaz Szolnoki munkáinak alapanyaga mindig valamely apró megfigyelés, nagyon egyszerű tapasztalat, egy darab gyűjtött és kontextusba állított realitás. Éppen ez adja elementáris, gyakran felszabadító, máskor csak szimplán elgondolkodtató hatását;¹¹ a valóság mint *ready made* egyszerre szórakoztató és nyugtalanító!

Rejtélyes elődök¹²

Kik a magyarok elődei? Honnan származunk? Kit tisztelhetünk őseinkben? Mi mítoszaink eredete? Kit ne foglalkoztattak volna hasonló kérdések, aki egyszer megtanult magyar nyelven beszélni?! Vajon jól és jó helyen, jókor tettük-e fel a kérdést, amelyhez természetesen mindenkinek van hozzászólnivalója. A kérdés ekként való megfogalmazásával rögtön az lehet a benyomásunk, hogy a sarki kocsmá vendégei között próbálunk rácsatlakozni az összeesküvés-elméletek és elhallgatott tények borvirágos hangulatára.

Rejtélyes elődeink eredetének (úgy is mint: kik vagyunk mi?) kérdése kölni tanulmányai idején öntötte el Szolnokit, amikor látta, hogy Köln környékén erősebben ápolják a hun eredetkör emlékét, mint Magyarországon. Számos apró adalékkal lett gazdagabb, amelyek azonban nem vittek közelebb a hun-magyar eredet kérdéskörének megnyugtató feldolgozásához. A Rajnamenti város (amelyet egy hatalmas, egykori hun védmű vesz körül) utcáin fesztiválszerű felvonulásokon hun hordák tűnnek fel,

10 *Leptinotarsa, avagy privát nyomozati anyag a krumplibogár titokzatos feltűnéséről Magyarországon* (Buzás Mihállyal), dokumentumfilm, 47 perc, 1997.

11 Hankiss Elemér katalógusban reprodukálva találkozott Szolnoki szubjektív nézőpontú, kollektív emlékezeti állomásaival. Véleményét elektronikus levélben küldte el számára: „Kedves Szolnoki József, Örülök, hogy megismerkedtünk (épp hogy csak). Forгатom a könyvet, ámuldozom. Önnek kellett volna megtartania az Umwandlung előadást, nem az ottani bágyadt (hány g?) három előadónak. A képek, installációk: szívfájdítóan igazak. Tragikusak, nevetségesek vagyunk. Zavaros múlt kavarodik a zavaros jelennel, és létrejön egy zagyvalék, ami nap mint nap mérgez minket. Létrejön a Schäbische Türkei, a sarlókalapácsos angyalos címer, a kisdobos-elsőáldozó Szolnoki Józsika, a homeo-diszfónia, az önmagából kilépő meg önmagába belépő Szolnoki József, egy megzavarosodott, görcsbe rándult ország. Nem is tudom, hogy mondhat el ennyi mindent rólunk meg a világról néhány kép. Gratulálók!”

12 Javasolt zene: Waszlavik László: *Kossuth-tér induló*; Waszlawik Gazember Péter: *Velorex László: Hier ist mein auto!*

több ezer regisztrált hun közül toborozva a szabadidő hasznos eltöltéséhez társakat. A hipergagyai hobby-hunoktól az első pillantásra valóban megdöbbenő tudományos tényekig terjedő elemekből készített egyszerűségében is ütős doku-esszé 2008-ban *Hun volt, hun nem volt* címmel. A filmben, mint afféle kis magyar legendáriumban azonos súllyal szerepelnek az ezo-nacionalisták által olyannyira kedvelt eltagadott, elhazudott múlt konteós tézisei, az eredet-legenda csaknem kisdiaikos, mesélős feldolgozása, valamint az információ korában begyűjthető szinte valamennyi adat és tény, ami az adott kérdéskörben csak felmerülhet. A rejtett tudás azért néha mifelénk is felfakad: a közelmúltban emlékezetes percekert szerzett Matolcsy pénzügyminiszter, aki egy lakossági fórumon a magyarság ázsiai eredetét bizonyító piros pöttyökről (mongolfolt) beszélt, ami a magyar csecsemők fenekén szokott felbukkanni.¹³ Hogyan is váratnánk el egy egyszerű anyukától, aki gyermekén felfedezi ennek a genetikai atavizmusnak a jelét, hogy pontos természettudományos ismeretei legyenek a mongolfoltról.

Szolnoki filmjében minden felbukkanó esemény az értelmezés jól kitaposott ösvényének nyomvonalán belül marad. Nem foglal állást és nem is cáfol semmit. Azaz mégis: a kívülről vett pillantás lehetőségét nyújtja, azt, hogy az egész kérdéskörrel való beszédet mint folyton alakuló, de állandó, tartós elemekből építkező kulturális narratívát fogjuk fel. Ezért is lehetséges, hogy filmjét egészen eltérő médiumok kapták fel és mutatták be – a Jobbik egyik alapszervezetének honlapjától a közszolgálati televízió dokumentumfilmekkel foglalkozó műsoráig. Láthatólag nem tudnak vele mit kezdeni: aki kedvenc elméletei sima öngigazolásként értelmezi, naivan csemegézik belőle és azonosul azokkal a teorémákkal, amelyek megfelelnek saját világgképének, az abszurdra érzékeny kritikus elmék pedig jót szórakoznak rajta. A szimpátia szelektív, a kritikai attitűd túl macerás és maga is érvénytelenítve van! Ennek ellenére a *Hun volt, hun nem volt* nem egyszerű átverős (ál)dokumentumfilm, mint amilyen mondjuk az *Olajfalók* vagy *Az igazi Mao* voltak. A film modalitása maga is lebeg, lebegtet. Mert van valami őszintén megrendítő abban, hogy egy polgármester komolyan vallja, az ő településük határában található Attila sírja, vagy ekként lenyűgöző a hunokról mint a földönkívüliek civilizációjáról beszélő, a hun kisebbség elismertetéséért küzdő magyar parlamenti képviselő alakja. A Hun-film nem kínál konklúziót, inkább üres hangot, belső csengetést kelt: mit láttunk most, mi volt ez, mit hihetünk el belőle? Ezek után semmit! A befogadónak még felrémlik Vipera százados alakja (Rowan Atkinson megszemélyesítésében), ahol az első

13 Az esetről Szolnoki kommentárja: „...megnéztem a Matolcsy-s mongolfolyt-t: rendkívül szórakoztató, megjegyzem, én is a japán sógornómtól (Kati Berlinben élő öccsének felesége) hallottam róla, sőt miután látta, hogy mennyire tűzbe hoz a téma, állt elő a fülzsírral...., tja kérem, ha a turáni relé behúz, ott nincs pardon...”

világháború lövészárkaiban játszódo *sitcom* jeleneteiben egyszerűen csak „a hunok”-ként beszélnek a németekről, majd az elme csökkentett üzemmódra kapcsol. Nem könnyű a helyzetünk: az utolsó idők után, a technopesszimizmus, a fenntarthatatlan jövő ellenében lelkileg teljesen érthető, ha a hátrafelé nyilazás reális alternatívának tűnik.

A fülzsír konzisztenciájától a világjobbításáig¹⁴

A személyes sors és a történelem útvonalának találkozásánál gyakorta meggyűrődik a lét szövete. Óriási erők gyűlnek fel, egymásnak feszülnek és küzdelmük eredményeként végül meghajlítják a valóság drámai realitását. A történelem szívcsakrája bennünk található. Mint a felszakadó köldök, úgy ismert rá Szolnoki saját élete néhány korábbi momentumának jelentőségére. Ilyen a fülzsír szerepe a személyes identitás megalkotásában: brit tudósok megfigyelték, hogy alapvetően kétféle típusú emberi fülzsír létezik: a száraz és a folyósabb, viszkózusabb. Mivel a fülzsír állaga a 16-os kromoszómához kötött, megállapítható, hogy a populációban való elterjedtsége alapján a száraz fülzsír Északkelet-Ázsia és Amerika, míg a lazább állagú Európa és Ázsia őslakosaira jellemző. A Discovery Channel tudományos ismeretterjesztő csatornán évekkkel ezelőtt futott egy dokumentumfilm, amelynek főszereplője befőttes üvegbe gyűjtötte évek során a fülzsírját, miközben elgondolkodott azon, mi lehet a szerepe a fülzsírnak a szervezetben, és mire lehet használni az életben. Végül kenésre és bútor/autófényezésre tűnt a legalkalmasabbnak...

Szolnoki József fülzsíros ön-analízise:

*akkor lehetne
a minden hájjal megkent helyett,
minden fülzsírral megkent.
vagy tejjel fülzsírral folyó kánaán,
vagy...*

*...én először a suliban találkoztam a fülzsírral
elsőben éppen untam magam halálra,
amikor odapottyant élem a padra egy kavicsocská;
el nem tudtam képzelni, hogy mi lehet, s honnan jön?
(évekkel később jöttem csak rá.)
nekem ugye nagyon száraz a fülzsírom konzisztenciája,
(tudjuk ez mit jelent...)*

*Asszem nekem is rá kéne ülnöm a mangalica konjunkcióra farvizére,
és mondjuk homeopátiás fülzsír töpörtyűvel rukkolni elő!!!
lehetne ropogtatni miközben az ember turul kólát kortyolgat
a forma1 előtt merengve.*

14 Javasolt zene: Muse: *Starlight*, Deep Forests: *Sweet Lullaby*.

Damnatio memoriae: hajtúkanyarok pályáivén¹⁵

Mindeddig nagyrészt azzal a vibráló-alkalmazkodó modalitással kísértük Szolnoki József filmes és képzőművészeti opusait, amely sajátja maguknak a műveknek is. Vagyis a homeopátia, a hasonszenvi gyógymód bevett eljárását követtük: kutyaharapást szőrivel! Alkalmas *modus operandi*nak tűnt, amelyet néha ezért el kell hagynunk, hogy közelebb kerüljünk tárgyunkhoz. Eszköznek bizonyult, amely nem tökéletes, de nem is elhajítható.¹⁶

Végezetül hadd utaljunk Szolnokival egy olyan jelenségre, amely önmagában vezérfonalat kínálhat a helyes önismeret és önértelmezés útvesztőjében. Ez nem más, mint az a közösségi rítus és pszichológiai elfojtó mechanizmus, amelyet a latin nyelv az emlékezetből való kitörlésnek nevez. Az elátkozott emlékezet egyszerre irányulhat külső dolgokra, személyekre (valaki emlékének elátkozása) és a lélek belső tapasztalataira (az emlékek kitörlése mint öntudatlan lélek-takarítás, amnézia). A kifejezés eredeti jelentése szerint az emlékezetből való kitörlés, kitagadás azokat illette haláluk után, akiket a közösség haragja életükben nem érhetett utol. Az emlékezetből való eltávolítás gyakori példája rossz emlékezetű uralkodók, diktátorok (ugye, ismerős?!) emlékművének, szobrának eltávolítása vagy rituális megcsonkítása, megsemmisítése. Ez a mágikus gyökerekkel bíró eljárás mint kulturális gyakorlat talán részben magyarázatot ad a letakart, felülragasztott címertáblák jelenségének eredetére, illetve egy adott közösség kollektív emlékezetében élő mítoszok és legendák elterjedtségére és elképesztő virulenciájára. S talán árnyalja Szolnoki élettörténetének elfeledett, egykor, real time reflektálatlanul maradt epizódjai hibernált továbbélését, majd azok újból és újból történő felbukkanását és csaknem bántó, zaklató jelenlétét, monomániás befolyását.

Miért van szükség minderre? Biztosan nem azért, hogy mindent, ami szent (és ami profán) megkérdőjelezzünk, relativizáljunk, és ezzel bárkit is elbizonytalanítsunk. Sokkal inkább olyan, gyakran patafizikusnak mondott gondolat kísérletekként értelmezhető, amelyek alternatívát támaszthatnak a normál tudomány és a referencialitás-nélküliség kettősségén alapuló gondolkodásnak. Ha ezzel sokat nem mondtunk is, az érdeklődést remélhetőleg kicsit felkeltettük!¹⁷

15 Javasolt zene: Quimby: *Autó egy szerpentinén*; Moby: *Lift me up*.

16 Lásd Wittgenstein, Ludwig: *Tractatus Logico-philosophicus* 6.54. (Nem is merem beidézni ide, annyira triviális!)

17 Javasolt zárózene: Magashegyi Underground: *Szívotakarítás*.